

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXX. évf.

November—December 1895.

6-ik füzet.

A Krisztus nem-imádás tana 1570-ben.

(Adalék Dávid F. tragoediájának történetéhez.)

Dávid Ferencz elítéltetése 1579-ben főleg a körül a kérdés körül forgott, vajjon újított ő a két utolsó évben a Krisztus nem imádásának nyílt hirdetésével. Blandrata és társai esküt tettek arra nézve, hogy e tant ők soha sem vallották. A magyarországi kálvinista papság is megesküdött arra, hogy Dávid Ferencz „eretnek“ nézete merőben új és halált kívánt az innovator fejére. A nagybányai trinitarius, mások szerint unitárius pap elismerte, hogy e tanok már a nagyváradi vitán fenforogtak s akkor senki sem botránkozott meg rajta. A nemesség nem tudott újítást látni az újnak tetsző elvekben s tovább is meg akart maradni szabad hitében. A papok közül is sokan pártolták nyíltan vagy titokban. Sőt az egész 1579-ki tordai zsinat Dávid elve mellett csaknem egyértelműen így határozott:

— Minthogy mi csak hallgatóinknak ezelőtt régen tanított egyistenségi tanainkat építjük s fejtjük tovább, kijelentjük és tudtul adjuk mindeneknek, hogy minket innovációval bárki is törvénytelenül vádol. (*Jakab Elek*: Dávid F. emléke 228., 237.)

Történetíróink e kérdés tisztázásával eddig csak igen kevésbé foglalkoztak. Parutha catechesise vagy Sommer művei vetették fel nálunk először a Krisztus nem imádása tanát, lehet, hogy e fontos körülmény még igen soká felderítetlen marad. Csak annyit láthatunk az eddig előkerült adatok világánál, hogy magának Blandratának már 1578—9-et jóval megelőzőleg tudomása volt e híressé vált tanról. Bár a felelősséget soha el nem vállalta érte, mégis elegenden akadtak, a kik határozottan állították, hogy maga is a Krisztus nem-imádás mellett állott mindaddig, míg a fejedelmi kegy őt a jezsuiták pártfogójává nem avatta. Maga Dávid Ferencz is így nyilatkozott Blandratának vele egyetértéséről. Nem érdektelen adatokat nyújt e részben Méliusnak, a híres debreczeni püspöknek, egy mindaddig senkitől sem méltányolt műve, mely a Blandratáknak (értsd: unitá-

riusoknak) Krisztus embervoltát és nem-imádását illető nézeteiről már 1570. elején ilyen állításokat terjesztett el: ¹⁾

Első hazugságok a Blandratáknak.

1. Nehe. 9. Deu. 30. 32. Esa. 44. Így szól: Én vagyok kezdet, vég, egyedül való Isten; én teremtettem az eget, földet és senki nem volt én velem: *Hát csak az Atya egy isten, nem az fiú.*

Másik ravaszága Antichristusnak. A Credo, az irás egy istennek mongya az atyát; *hát ű csak az egy isten, nem az fiú, sem a sz. lélek.*

Harmad hazugságok *Blandratáknak.* Az atya teremtő; *hát nem az fiú, sem a szent lélek.*²⁾

Ezután Mélius áttér művének a Krisztus istenségét védelmező részére. Így sorolja fel az unitarizmus ellen irányzott érveit:

Az Christus Istensége ellen való eordeogi hazugságok.

Első. A Christus ember fia; megholtként szenvedett; nem tud mindent; erőtlen; kezdetett az Mária méhében; kissebb atyánál; az atya nagyobb: *Hát nem örökké való isten fia, sem nem teremtő; mert teremtés után kezdetett.*

Másik ellenvetés. A Christus új istenének az atyát mongya: *Hát ő nem egy isten.*

Harmad ellenvetés. Christus mongya: Adatott énnékem minden hatalom az én atyámtul: *Hát nincs ű magának* (t. i. hatalma); *sem nem egyenlő isten atyáéhoz.*

Negyed ellenvetés. Az Christus lélekkel és hatalommal kenetett meg. *Hát nem örökké való isten, mert az kevés idővel lőtt.* Esa. 61. Luc. 4.

Eoteodik ellenzés. A Christus mindent vött atyátul; *hát nem volt az előtt.*

Hatodik eordeog nyíla. Semmit az fiú magátul nem mivelhet; *hát nem egyedül való Jehova isten.*

Hetedik ellenvetések a Belzebub fainak. A Pater nosterben (miatyánkban) csak atyát nevez (meg az imádkozó Jézus): *Hát csak az atya imálandó, nem a fiú.*

E nevezetes tételre következőleg igyekszik Mélius megfelelni:

FELELET:

Hamis Consequentia im ez három okért:

Első: mert megbizonítók, hogy a mi az atyájé, mind az fiujé;

¹⁾ Mélius e művének czime: „Az egész szent írásból való igaz tudomán.” Debreczen, 1570. 4. r. Az ajánló levél márcz. 1-én kelt. Az alább idézettek „A MASODIK KÖNY” E₄—I₃. leveléből vannak véve az unitárius főiskolai könyvtár csonka példánya szerint.

²⁾ Ez utolsó erősségre Mélius ily röviden felel meg: „FELELET. Szinte ilyen consequentia: Dávid fia Ferencz ember, hát Blandrata nem ember. Így Jehova Isten, teremtő az atya, de nem az fiú nélkül, az fiú kívül.” Mely elmés feleletre egy mult századi unitárius kéz ezt jegyezte ugyanoda: „Bizony, Mélius Péter, ha Fia az Apjának, nem leszen maga Apja, az is igaz.”

az atya soha fia nélkül nem volt, sem atya, sem isten: Joan 5, 8, 10, 14, 15, 16.¹⁾ Az atya én bennem, én az én atyámban vagyok; soha atyám engem el nem hagyott, nálam nélkül, én kivölem más, egyéb teremtő, idvezítő Jehova nem volt. Joan. 8, 10.¹⁾ Esa. 45. Hát valamikor — így okoskodik Mélius — az atyát nevezik, imágygák, a fiú ki nem rekesztetik.

A másik oka. Mert Christus imádtatik úgy, mint az atya, hát miként nem lehet Isten az atya fia nélkül, fia kívül: Igy nem imádtathatik fia nélkül.

Harmadik. Mert az atyák a fiat imádták, az Jehova angyalát, az apostolok Christust imádták. A Jacob a Jehova atyát a Jehova angyalával együtt imágygya. Gen. 48.

Ezeket hozza fel Mélius a Krisztus nem imádása tanának megdöntésére. Ime tehát maga Mélius egész határozottan bizonyítja azt előttünk, hogy a Krisztus-nem-imádás tana már 1570. elején (*azaz a marosvásárhelyi országgyűlés előtt egy évvel!*) az unitárius egyház legjellemzőbb hitelvei közé tartozott. Annyira oda tartozhatott, hogy Mélius a legteljesebb határozottsággal tulajdonítja ellenfeleinek e korántsem újszerű elvet, mely úgy Dávid Ferencz, mint Blandrata rég elfoglalt álláspontjából a legtermészetesebben következett volna. Maga Mélius sem fejezi ki meglepett megbotránkozását ez előtte éppen nem új álláspont fölött. Minden különösebb kitörés nélkül, éppen azon a hangon sorolja fel jónak gondolt érveit ellene, a mely hangon Krisztus istenségét a legtöbb helyen védelmezi, s a mely hang feltűnően érdes és metsző volta nem annyira a féltett igazság meggyőző erejének, mint sokkalta inkább a Mélius-féle nevelésmód és szenvedélyes vérmérséklet nyers túlzásának tulajdonítható.

Érdekesen egészíti ki a Krisztus nem imádása tanát „a Sátánnak“, Blandratának vagy Belzebubnak tizennegyedik „hálója“ vagy ellenvetése is az igazhíttű Méliusnál:

Az szent lélek nem imádtatott, istennek sem mondatik. *Azért nem kell imádni.*

¹⁾ Ezt a ké'szer is említett János evangéliumát fölötte igen szereti Mélius; nem győzi eleget emlegetni az unitáriusok el'en. Következők voltak megírva Mélius bibliájában e kedvelt helyeken:

— Adott életet nekem fiúnak az atya, hogy én magamban úgy legyek élő Jehova Isten, mint az Atya ű magában élő Jehova Isten. Joan. 5, 6, 8, 10. — Christus mongya: Valami az atyámé, az mind enyim. Valami az enyim, az mind atyámé és a szentléleké és a szent lélek enyimből veszen. Joan. 10, 14, 16, 17. — Ismét Christus mongya: Én vagyok az Jehova, kezdet, vég, én magamra eskeszem, hogy több más Jehova teremtő isten nincsen kivölem én nálam nélkül. Esa. 45. stb., stb. Lásd Mélius ugyanezen művében F—F11. és F111. levél.

Ismét: *Egy Istent kell imádni, nem hármat. De ha a szent lelket, a fiat is imágyjuk, három istent imádunk. Hát nem kell a szent lelket imádni.* (15-dik ellenvetés.)

Ismét: Ha az egy állat, Istenség más, különb az atyától, fiútól, sz. lélektől, hát négyesség leszen: egy állat és három személy. (16-dik ellenvetése Antichristusnak.)

S végre: A Sz. Lélek, a Christus is csak eszközök, sáfárok az Isten dolgában, mert az Atya Isten mint eszközök által cselekedik csak ezek által. Hát nem úgy egy Jehova Isten a fiú, a szent lélek, mint az Atya. (20-ik „hálója a Sátánnak.“)

*

Ennyit találtunk Mélius 1570-ben kiadott „Az egész szentírásból való igaz tudomány“ című munkájában a Krisztus nem imádása tanáról. Feltűnő, hogy Méliusnak másik, a nagyközönség számára készült műve, „Igaz szentírásból kiszedetett ének“, melynek előszava 1570. április 7-én, tehát az előbbié után egy egész hónappal kelt, már mit sem tud az új eszméről s ellene egyetlen szóval sem vitázik. Még feltűnőbb az, hogy maga Dávid Ferencz csak egy év mulva felel meg Méliusnak, 1571-ben szintén márczius és április havában adván ki kettős munkáját, melyek közül a Krisztus istenségével foglalkozónak czime im ez:

„Az Egy Atya Istennek És Az Ő Áldott Szent Fiának, Az Jesus Christusnak Istenségekről igaz vallástétel; a Propheták és Apastaloknak irássinak igaz folyássa szerént irattatott . . . *Caroli Péternek és Mélius Péternek okoskodássinak ellene vettett.*“

Inkább Károli, mint Mélius Péternek felel meg e műben Dávid Ferencz „a két pápázó Péter“ közül.¹⁾ Mélius iránt, úgy látszik, ekkor már csaknem nyílt megvetéssel viseltetett. „Szidalmas verseire“ úgy, mint „a tisztességet félretevő káromló“ könyvekre és levelekre az Ffiúj. levelen adja meg feleletét, alig-alig érintvén benne a Mélius nevét. De azért Mélius 1570-ben kiadott könyvére is czéloz a harmadik rész, „melyben a pápázóknak okoskodási és ellenvetési a Christusnak Istenségéről megfejtetnek.“

Talán a vallásos felvilágosodásban meg nem erősödött hiveket féltette a Méliusnál oly határozottan kifejezett rationalis elvek túlzásától, vagy talán a fejedelem halálával bizonytalanná vált jövőt nem akarta a gyors előre töréssel kockáztatni. Vagy mostan is a socinianus szellemű Blandrata verte le a nyílt fellépéstől, mint 1569-ben a nagyváradai disputatio alkalmával. Csak az bizonyos, hogy

¹⁾ Károli 1570-ben kiadott prédikációiban főleg azt bizonyítottatta, mily következetlenség Dávid F. hivei részéről imádni az ember Jézus Krisztust.

most, alig pár hónappal a diadalmas marosvásárhelyi gyűlés után, csaknem megállani látjuk e legmerészebb reformátort a rohanó haladás útjában: annyira teljesen határozottan a Krisztus imádása mellett nyilatkozik. Bár gondosan megkülönbözteti ez imádás módját, mégis az ily nyilatkozatokat félreérteni vagy eltagadni lehetetlen:

— *Vallom, hogy imádnunk kell az egy teremtő Istent, az Atyát, miképpen ő benne hinnünk is kell. De tagadom, hogy azért az ember Jézus Christusban nem kelljen hinnünk és őtet imádnunk.* (BBbiiij. lev.)

Ezt az ember Krisztust úgy vallja imádandónak, mint a kinek Isten adta e dicsőséget s mint a ki közbenjáró Isten és az emberek között, a ki által adja meg nekünk az atya a lelki jókat. „Mert Christus urunk erre tanít, hogy az ő nevében könyörögjünk az Atyának. Igéretet is ad, valamit az ő nevében kérendünk, hogy azt megadja az ő Atyja műnekünk; sőt hogy ő maga azt megadja műnekünk. (AAa. levél.)

Könnyű átlátni, hogy ez álláspont tetemesen különbözik a hét évvel később hirdetett Krisztus nem-imádástól. Ez újabb tant Basilius szerint már 1574-ben prédikálták a székelyek közt és az alföldön s már ekkor a Dávid Ferenczcel való titkos egyetértéssel gyanúsítja az illető prédikátorokat. 1579-ben, mint a Dávid eliteltetésekor kitünt, az unitárius nemesség is határozottan ily értelemben foglalt állást. A papok között is nem egy tekintély pártolta e radikálisabb felfogást. Ugy tetszik, hogy Dávid Ferencz, a ki már 1569-ben, a váradi disputatio idején, lelkében hive volt a Krisztus nem imádása tanának, épen úgy tévedett 1571-ben, mikor Mélius és Károli unszolását visszautasítva, ellene mondott elvei természetes következményének, mint a mily következetlenül, sőt csekély vigyázattal járt el, mikor a Báthory Kristóf korát tartotta alkalmasnak arra nézve, hogy egyháza reformálását befejezze.

Ha nem csalódom hozzávető sejtésemben, talán éppen a fennebb kimutatott első kisebb tévedést akarta 1579-ben az 1569—71-ben elmulasztattoknak minden áron való kipótolásával helyrehozni. És ez önfeláldozó buzgalom az immár gyorsan hanyatló életkorban, párosulva a szabadelvűség útjáról mindinkább letérő országos viszonyok figyelembe nem vételével, adja meg igazi magyarázatát a Dávid Ferencz gyászos tragoediájának.

KANYARÓ FERENCZ.

Vallás az elemi iskolákban.*)

Ujabb események és vitakozások a közönség figyelmét nagy mértékben a mi nyilvános elemi iskoláink ügyére irányították és különösen azon intézkedésre, mely azokban a vallásos nevelés érdekében eszközöltetett. Az időpont nem látszik alkalmatlannak, hogy egy nyugodt pillantást vessünk arra a haladásra, mely e részben már megtörtént és azokra a feladatokra, a melyek még megoldandók maradtak.

A mi angol elemi iskolai rendszerünk — ha rendszernek lehet nevezni — lényegesen különbözik attól a rendszertől, mely az európai és amerikai szárazföldön érvényben van. Azt egészben véve nem alkotta valamely államférfi vagy bölcselelő, hanem azzá, a mivé lett, a fejlődés lassu folyamata és a tapasztalás tanítása által jutott el. Nem olyan felekezeti (denominational) rendszer, miként Alsó-Canadában vagy némely német államban, a melyik fölteszi, hogy minden egyes polgár, akár katolikus, akár protestáns, kétféle vallásos oktatást kap, közköltségen a nyilvános iskolában. Nem is olyan, miként Franciaországban vagy az Amerikai Egyesült Államokban, egy tisztán világi rendszer, a mely a közös iskolából mindenféle theológiát kizár és az egyházaknak hagyja fenn, hogy saját iskoláikban és saját költségükön pótló oktatást adjanak. A próbálgató erőmegfeszítések, engedmények és békés kiegyenlítések hosszú sorának szüleménye; és ámbár az egyformaságot és részarányosságot nélkülözi, mint sok más angol intézmény, az idők folytában megmutatta, hogy van ereje magát a változott körülményekhez, az angol nép érzelmeihez, hagyományaihoz és vallásos véleményéhez alkalmazni.

Ez az általános állítás tisztán megvilágittatik két módon: 1. az önkéntes (voluntary) és felekezeti iskoláknak, mint a nyilvános oktatás egy részét teljesítő intézeteknek elismerése által; és 2. azoknak az adó alapján létesült iskoláknak szervezete által, a melyek az iskolaszékek (School-Boards) tevékenysége által hozattak létre. 1839-től fogva, a midőn legelőször eszközölt ki engedményeket az újból szervezett Nevelés-Tanács Bizottsága, le az 1870. törvényjavaslatig,

*) Fitch jeles angol neveléstani irótól közöljük e cikket. Teljesebb megértésére meg kell jegyeznünk, hogy az anglikán papság álláspontja a községi iskolákra nézve, hogy azokban az anglikán hitvallás taníttassék, a mi neveléstani szemponttól eltekintve, a nem-anglikán vallásu protestánsok érdekeit is sérti. E törekvés ellen irányul e cikk, felölve az egész angol iskolai rendszert, mi annak különös értéket kölcsönöz.